

A SZELETA-BARLANG 1999–2000. ÉVI RÉGÉSZETI REVÍZIÓJÁNAK EREDMÉNYEI

RINGER ÁRPÁD–MESTER ZSOLT

A SZELETA-BARLANG ÓSKORI LELŐHELYE ÉS KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE

Bevezetés

A Szeleta-barlang Északkelet-Magyarországon a Bükk hegységben található Miskolc város határában. Bejárata D felé nyílik, 320 m tszf. és 95 m relatív magasságban a Szinva-patak völgytalpa felett.

A karsztos üreg triász mészkőben képződött. Alaprajza egyszerű: egy terebélyes előcsarnokra, egy fő- és egy oldalágra tagolódik. Az előcsarnok és a főág együttes hossza 60 m. Szedimentációja a felső-pleisztocénben történt.¹ Kitöltésének maximális vastagsága az előcsarnokban eléri a 12 m-t, átlaga pedig 3–5 m. Rétegsorát mindmáig Kadić 1915-ben és 1934-ben publikált felfogása szerint tagoljuk (*l. ábra*). Kadić 6 pleisztocén réteget írt le a kitöltésből. A paleolitikok – jellegzetes barlangi medvés fauna kíséretében – a 2–6. rétegekből kerültek elő.

A barlang régészeti feltárása

Az 1906 őszén végzett első próbaásatás után 1907 tavaszán a barlang előcsarnokában, a bejárat közelében kerültek elő az első pompásan megmunkált „babérlevél alakú lándzsahegyek”.² E leletek nyomán indult meg a Szeleta 1913-ig folyamatosan végzett feltárássorozata. Ezt Kadić O. és Hillebrand J. vezette.

Ezt követően másfél évtizedes szünet után 1928-ban Hillebrand J. és Saád A. a cambridge-i Etnográfiai Múzeum igazgatójával, L.D.G. Clarke-kal végzett ásatást a fő- és oldalág találkozásában. Ezt a munkát 1936-ban Mottl M. feltárása követte.

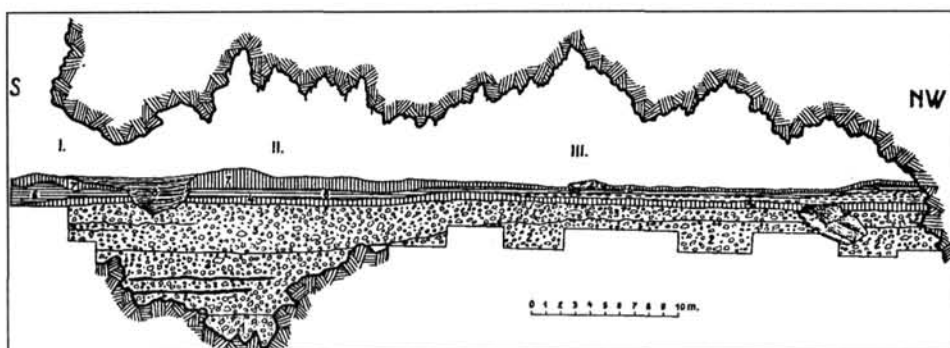
A II. világháború után az 1947-es esztendőben Saád A. és Nemeskéri J. folytatott régészeti kutatásokat, ismét az 1928-as szelvények helyén.

A következő munkára majd 20 évvel később került sor. Ekkor 1966-ban Vértes L. a Szeleta kultúrájának szentelt szimpóziumhoz kapcsolódóan tart fel szelvényeket az 1928-as és 1947-es ásatások helyén, illetőleg a barlang bejáratában.

1989-ben végezte Ringer Á. első revideáló ásatását a Vértes-féle szelvények helyén. Majd 1999-ben ugyanezek a helyeken folytatta a barlang további feltárását Brian Adams, a chicagói Illinois Egyetem munkatársának részvételével.

¹ Ringer Á., 1993a.

² Kadić O., 1915a 161.

1. ábra. A Szeleta-barlang hosszmeteszete, Kadić 1934: Fig. 4. nyomán
 Jelmagyarázat: I - bejárat, II - előcsarnok, III - főfolyosó; Rétegek: 1 - pataklerakódás,
 2 - sötétbarna agyag, 3 - világosbarna agyag, 4 - sötétszürke agyag, 5 - vörösbarna agyag,
 6 - világosszürke agyag, 7 - holocén lerakódás, 8 - recens gödörkitöltés

A Szeleta 1906-tól napjainkig terjedő ásatai a kitöltés mintegy 60%-át távolították el. Úttörő kutatóink hátrányára, a jövőbeli feltárásoknak viszont az előtér szinte teljesen érintetlen maradt. Ide deponálták ugyanis a barlang kitöltéséből származó durva mészkőtörmelékét. E hányó eltávolítása után lito-, bio- és archeosztratigráfiaiailag is jól hasznosítható rétegsor várható még a Szeleta-barlang bejárata előtt, valószínűleg kedvezően segítve elő a nevezetes paleolit lelőhely újraértékelését.

A Szeleta paleolit leletanyagának értékelése 1906-tól 1999-ig

A barlang 1906-tól megkezdett rendszeres ásatainak 5. évében, 1911-ben került megrendezésre az a nemzetközi konferencia Tübingenben, ahol a kor neves őstörténészei szentesítették a Szeleta levéleszközös leletanyagának Solutréen besorolását.

A kibontakozó magyar őskőkorkutatás 1909-ben lépett ki szülőföldjéről, a Bükk hegységből és terjedt át a Dunántúli-középhegységre.

E munkálatok eredményeként úttörő kutatóink a legnagyobb számban levéleszközös leletgyűtéseket tártak fel. Ezeket egy régészeti kultúrához sorolták, és elnevezésükre kiterjesztették a Szeleta-barlangból ismertté vált iparra eredetileg bevezetett Solutréen terminust.

A magyarországi Solutréent néhány fontosabb barlangi lelőhely leletei alapján előbb három, majd négy fejlődési fázisra tagolták. A Szeleta Kadić-féle 2. és 3. rétegből és a bükki Balla-barlangból írták le a Protosolutréent. Ezt követte a Gerecse-hegységi Jankovich-barlang Frúhsolutréenje. E két fázis által reprezentált idősebb szakasz után a fiatalabb periódust a Szeleta-barlang 6. rétegének Hochsolutréenje, illetve a fejlődés hanyatló szakaszát képviselő Spätsolutréen következett. Ez utóbbit a Szeleta közelében nyíló Búdös-pest-barlangból, valamint a Herman- és a Puskaporos-kőfülkéből klasszifikálták.³

E felosztás alapját a vezéreszközöknek, *fossiles directeurs*-nek tekintett levéleszközök fejlődése képezte, amely a durva szabálytalan típusoktól (Szeleta 2–3. réteg) a durva szabályos típusokon át (Jankovich-barlang) a finom szabályos típusokig (Szeleta-

³ Kadić O., 1934, Hillebrand J., 1935.

barlang 6. réteg) vezetett. Ezután a hanyatlást az ún. dekadens levélhegyekben (Büdöspeszt, Herman- és Puskaporos-kőfülke) vélték felismerni.

Minden lelőhelyen szétválasztották a vezéreszközöket és az ún. kísérő ipart, amelyeket viszont automatikusan összetartozónak tekintettek.

A későbbi kutatás számára meghatározó volt a Szeleta-barlang vonatkozásában, Kadić 1915-ös rétegtani és régészeti időrendi beosztása, amelyet 1934-es monográfiájában is lényegében változatlanul közölt. Az addigi események összegzését és a barlang rétegsorának, illetve paleolit leletanyagának az időrendjét Kadić az alábbiak szerint foglalta össze:

„Aus alldem folgt, dass die Szeletaindustrie, nach typologischen und stratigraphischen Gesichtspunkten, in zwei sich gut unterscheidende, jedoch durch Bindeglieder genetisch verbundene Kulturniveaus gegliedert werden muss: in eine ältere und eine jüngere Periode des Solutréen. Die Stelle des Kulturniveaus mit den feinen Lorbeerblattspitzen ist im Hochsolutréen gesichert. Aus dieser Tatsache folgt von selbst, dass jenes mit den grösseren Blattspitzen dem älteren Solutréen angehören muss. In meiner Szeletamonographie stellte ich diese Industrie in das Frühsolutréen. Seither ist uns aber aus der Jankovich-Höhle eine Solutréenkultur bekannt geworden, welche eine vermittelnde Stelle zwischen den beiden Szeletastufen einnimmt. Demgemäss haben wir das Solutréen der Jankovich-Höhle als „Frühsolutréen“, die tiefere Stufe der Szeletahöhle als „Protosolutréen“ bezeichnet. In das Aurignacien oder Moustérien kann diese Industrie mangels charakteristischer Begleittypen nicht eingereiht werden. Eine ausserhalb des Solutréen stehende Kultur könnte höchstens jene der dunkelbraunen Höhlenlehms sein, doch erlauben die Steingeräte dieser Schicht keine positiven Schlüsse.

Sonach kann die Chronologie der Steingeräte aus der Szeletahöhle in folgender Tabelle zusammengefasst werden:”

Petrographischer Charakter der Ablagerungen	Archäologischer Charakter der Industrien	Kulturstufen
Lichtgrauer und rötlichbrauner Höhlenlehm	Hauptindustrie: Feine regelrechte Lorbeerblattspitzen mit gerundeter und gespitzter Basis. Begleitindustrie: Dünne Klingen mit scharfen und z. T. mit retuschierten Rändern, Spitzklingen mit überarbeiteten Flächen, Gravettespitzen, mikrolithische Klingen; vorwiegend Flachretusche.	Hochsolutréen
Dunkelgrauer Höhlenlehm	Übergangszone mit gemischten Gerättypen	Übergang
Lichtbrauner Höhlenlehm	Hauptindustrie: Grobe regelmässige und atypische Blattspitzen. Begleitindustrie: Dicke Klingen mit retuschierten und z. T. ausgekerbten Rändern, seitliche Bohrer, moustérienähnliche Spitzen; vorwiegend Steilretusche.	Proto-solutréen
Dunkelbrauner Höhlenlehm	Wenige atypische Geräte	Unbestimmt

A Szeleta-barlang fő- és kísérőiparainak megítélése 1911 és 1983 között

Mint fentebb már erről szó esett, 1911 és 1953 között Solutréen néven volt ismert a barlang először felismert és meghatározott főipara. Ennek vezéreszközeinek a lekerekített és csúcsos végű babérlevélhegyeket tartották.⁴ Jóval később, az 1960-as években, amikor az ipar elnevezését Szeletienre cserélték, a babérlevélhegyek egy részét levélkaparónak, kaparókésnek, illetve késnek határozták át.⁵

Annak a lehetősége, hogy a barlang kitöltésében más „régészeti főipar” emlékei is előfordulhatnak, igazán csak az Aurignacien kultúra jellegzetes csonthegeinek előkerülése után fogalmazódott meg. Az első hasított alapú csonthegynek tekintett fossile directeur 1928-ban került elő a fő- és oldalág találkozásában Hillebrand, Saád és Clarke ásatásán. Ugyanitt bukkantak rá azután a második darabra is 1947-ben, amikor Saád és Nemeskéri vezetett feltárást az 1928-as munkálatok helyszínén. E csonthegekkel szemben az aurignacien típusú kőeszközöket továbbra is a Solutréen, majd a Szeletien kísérőiparához sorolták.

Az Aurignacien kultúra szeleta-barlangi önálló településéről Vértes L. beszélt először következetesen, azután, hogy az 1940-es évek második felében ásatásokat végzett a szilvásváradai Istállóskői-barlangban.⁶ Itt az alsó, Aurignacien I. és a felső, Aurignacien II. kultúrrétegből előkerült egy-egy szeletai kovanyersanyagú és típusú kőeszköz a Szeleta korai és fejlett szintjével való korszinkront bizonyította. Szerinte az Aurignacien kultúra népe a szeletaiak távollétében megtelepedett a barlangban. A hasított, Aurignacien I. típusú csonthegek ismétlődő előfordulása egy ilyen település emlékeként értelmezhető a Szeletában.⁷

A barlang moustérien típusú kőszerszámaikat már úttörő kutatóink is megkülönböztették és jelentőségüket különösen a korai szintben hangsúlyozták.⁸ Önálló moustérien jelenlétét azonban csak a – Kadić által még kulturálisan meghatározhatatlannak tekintett – 2. rétegből valószínűsítették.⁹ Azt sem zárták ki, hogy az innen előkerült leletek a Bükk-Szeletien közvetlen előzményéhez tartozhatnak. Erről Vértes¹⁰ a következőket írja: „... valószínű, de kellőképpen még nem bizonyított, hogy a Szeleta XVI–XVII. szintjében, kontakt kapcsolatban a korai szeletaival, közelebről meg nem határozható moustérien kultúra van.” A moustérien elemeket a 3. rétegtől felfelé a Solutréen majd Szeletien kísérőiparához tartozónak tekintették, éppúgy, mint a 4–5. és 6. rétegből leírt felső-paleolitik gravettien típusokat is.¹¹

Összefoglalva a fentieket: A Szeleta-barlang 1911 és 1983 közötti kutatástörténeti szakaszában a Kadić-féle 3. és 6. rétegből, illetve a 4. és 5. átmeneti rétegből leírt Proto- és Hochsolutréen, illetve Korai- és Fejlett-Szeletai kísérőiparához soroltak minden nem levéleszközös típust, a hasított alapú csonthegek és egy csontár kivételével. Ez utóbbiakat az Aurignacien kultúra emlékeiként különítették el. Igazából azonban nem tisztázták, hogy milyen kapcsolat van e csonteszközök és a barlang aurignacien jellegű kőszerszámai között.

⁴ Kadić O., 1915a.

⁵ Vö. Vértes L., 1965.

⁶ Vértes L., 1965.

⁷ Vértes L., 1965.

⁸ Kadić O., 1934; Hillebrand J., 1935.

⁹ Vértes L., 1965; Gábori M., 1964.

¹⁰ Vértes L., 1965: 124

¹¹ Kadić O., 1934; Hillebrand J., 1935; Gábori M., 1964; Vértes L., 1965.

1983-ban Ringer Á. egy új középső-paleolit ipart írt le Északkelet-Magyarországról, amelyet Gábori Miklóssal egyetértve a Bükki-Szeletien előzményének tekintett.¹²

Gábori–Csánk V. 1993-ban nemzetközi fórumon tette közzé a Jankovichien kultúra klasszifikációját,¹³ és a korábbi Dunántúli-Szeletienel szemben izolálta a teljesen önálló fejlődésű Bükki-Szeletient.¹⁴

Ringer Á. (1983, 1990) és Mester Zs. (1989, 1990) kizárta a Bükki-Szeletainak a helyi Moustérienből való származtatását. Simán K. pedig több vitaindító gondolatot vetett fel a Szeleta-kultúra fogalmát illetően, továbbá a Szeleta-barlang levéleszközös tradíciójának kontinuitásával és a Gravettien kultúrához való viszonyával kapcsolatosan.¹⁵

Ringer Á. 1983 és 1993 között kidolgozta Északkelet-Magyarország Felső-pleisztocén kronosztratigráfiáját, megoldva a szubaerikus és barlangi összletek párhuzamosítását és nemzetközi kronológiai szinkronját.¹⁶

Mindezek a munkák alapvetően járultak hozzá a Szeleta-barlang levéleszközös leletgyűjtése korábban meglehetősen nagy egyszerűsítéssel és sematikusan kezelt monolitikus egységének felbontásához, amelyet végül is az 1999–2001 közötti hároméves kutatási program vállalt fel.

A Szeleta-barlang leletanyagára vonatkozó 1983 és 1999 között publikált nézeteket a következőképpen összegezzük:

A főipar, vagyis a levéleszközös kollekció értékelését tekintve két egymással szembenálló vélemény alakult ki. Ringer Á. állásfoglalása szerint a barlang bifaciális leletanyaga – leszámítva a Jankovichien típusokat, amelyek jelenlétére már 1983-ban felhívta a figyelmet¹⁷ – lényegében egy techno-típokomplexhez tartozik. Erre összefoglalóan a Bábonyien-Szeletien elnevezés bevezetését javasolta 1991-ben, a magyar paleolitikus kutatás miskolci születésének 100. évfordulójára rendezett nemzetközi konferencián.¹⁸ A Szeleta vonatkozásában a négy fázisra tagolható fejlődési sorból a Bábonyien, a Korai-Szeletai és a Fejlett-Szeletai adathozható. Az utolsó fázist tisztán a Puskaporos-kőfülke Szeletien-Solutroid leletgyűjtése képviseli.

A Szeleta „korai és fejlett” szintje között a kulturális kontaktus folyamatos, rétegtani diszkordancia nincs. A Korai-Szeletai „concessé”-csorbult levéleszközei technológiai és tipológiai sajátosságai, átlagvastagságuk, nyersanyaguk alapján a legfelső, 6. réteg típusaival lényegében megegyeznek.

Alapvetően hibás az a régi nézet, amely szerint a 3. réteg levéleszközeinek szabálytalan alakja még kezdetlegesebb kidolgozásukból adódik, s ezekből fejlődnének ki a felső szint szabályos típusai. A Korai-Szeletai levéleszközök szabálytalan formája másodlagos, a barlangi kitöltésben, illetve a beágyazódás közben alakult ki. A zegzugos élelfutást illetően kriodeformációval, a kőeszközöket tartalmazó réteg fagyás-olvadás következtében végbement ismétlődő mozgásával is számolni kell.¹⁹

¹² Ringer Á., 1983; Gábori M., 1984.

¹³ Gábori M.–Csánk V., 1993.

¹⁴ Gábori M.–Csánk V., 1993.

¹⁵ Simán K., 1990, 1995; Svoboda J., Simán K., 1989.

¹⁶ Ringer Á., 1993a.

¹⁷ Ringer Á., 1983: 126.

¹⁸ Ringer Á., 1995.

¹⁹ Ringer Á., 1993a.

A fentiekkel ellenkezőleg Simán K. Szeletával kapcsolatos tanulmányaiban a Korai- és Fejlett-szint között egy meddő és egy tiszta aurignacien réteget feltételez, amelyek kizárják a két szint genetikus kapcsolatát. Simán a barlangban két különböző levéleszközös ipart különböztet meg, amelyekből a fiatalabb tulajdonképpen egy levéleszközös Gravettien.²⁰

Ringer 1993-ban az Északkelet-Magyarország felső-pleisztocén kronosztratigráfiájáról írt munkájában a Szeleta 2. rétegét az utolsó Eem interglaciális optimumával, a 4. réteget pedig az Arcy-Stillfried B interstadiálissal párhuzamosította.²¹

A 2. réteg leletanyagát tekintve előbb a Bábonnyient mutatta ki, majd a Taubachienre hívta fel a figyelmet. Így a 2. és 3. réteg Vértes által felvetett (lásd fentebb) kontakt kapcsolatát igazolta, másrészt az addig meghatározatlan „Moustérien” ipar besorolására tett javaslatot.²²

A SZELETA-BARLANG JELENLEGI REVÍZIÓJA

Kadić ásatási módszere és a revízió lehetőségei

A „Bársony-házi szakócák” néven ismert első miskolci paleolitikus leletek nyomán hosszú vita bontakozott ki Herman O. és a geológusok között, amelynek középpontjában a pattintott kőeszközök kora állt. Mivel a város területén végzett kutatások nem tudtak megnyugtató választ adni e kérdésre, – Herman O. kezdeményezése nyomán – Kadić O. megbízást kapott a bükki barlangok átkutatására, hogy további bizonyítékokat keressen a jégkori ember létezésére a régióban.²³

Kadić, hogy teljesíthesse a küldetést, a leletek korának megállapítására helyezte a hangsúlyt. Kidolgozta a barlangok rendszeres ásatásának módszerét, amelyet bükki prehistorikus kutatásainál kezdettől fogva, vagyis a Szeleta 1906-os ásatásától kezdve alkalmazott. Szerencsére publikálta módszerét,²⁴ így jobban megérthetjük, hogyan is zajlottak a régi ásatások, valamint jobban értelmezhetjük a ránk maradt dokumentumokat.

Első lépésként a kutatók felmérték a vizsgálni kívánt barlangot, elkészítették az alaprajzát, majd felállították azt a négyszögháló rendszert, amely a munkálatoknál topográfiai támpontként szolgált. A kitöltés feltárása a négyszögek szerint zajlott. A négyszögekben belül megkülönböztették és külön kezelték az eltérő jellegű üledékből álló rétegeket. A rétegektől függetlenül egy mélységi szintekben való tagolást is érvényesítettek. A Szeleta-barlang esetében 2 m x 2 m nagyságú négyszögekkel és 0,5 m-es mélységi szintekkel dolgoztak. Ezen ásatási egységek (adott négyszög adott mélységi szintjének adott rétege) szerint gyűjtötték be az ősrégészeti és az őslénytani anyagot, s gyűjtőleltári számmal jelölték meg azokat. A gyűjtőleltár azonos számának rovataiban rögzítették az előkerülési adatokat. Az egyes négyszögek feltárása után rajzban felvették a függőleges metszeteket, s ezek nyomán készítették a barlang hossz- és keresztmetszeteit.

Ezekre a dokumentációkra alapozva a mai kutatók képesek rekonstruálni az ásatás során napvilágra került darabok topográfiai és sztratigráfiai helyzetét. Ez azután lehetővé teszi, hogy a régi kutatókénál részletesebb vizsgálatokat végezzünk, új kérdéseket ves-

²⁰ Simán K., 1990, 1995.

²¹ Ringer Á., 1993a 129.

²² Ringer Á., 1989; 1993a.

²³ Kadić O., 1934 15–24.

²⁴ Kadić O., 1914, 1915a 157–158, 1915b.

sünk fel, valamint újraértékeljük a leletanyagot azon ismeretek fényében, melyekre a tudomány az eltelt időben szert tett. Mindezeket már eredményesen alkalmaztuk a Subalyuk-barlang híres moustérien lelőhelyének esetében.²⁵

Ami a Szeleta-barlang revíziójának lehetőségeit illeti, rendelkezésünkre áll az 1906-1913 közötti ásatások gyűjtőleltára, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában őriznek. Meg kell jegyeznünk, hogy a fentebb említett, későbbi kutatások is a Kadić-féle eredeti négyszögbeosztás figyelembevételével folytak. Az Országos Földtani Múzeum gyűjteményének köszönhetően rendelkezésünkre állnak az alap- és metszetrajzok is, amelyek többsége sohasem volt publikálva.²⁶ Végül meg kell állapítanunk, hogy Vértes L. – publikációinak tanúsága szerint – ismerte ezeket a dokumentációkat, de nem aknáztta ki következetesen a bennük rejlő információt.

A barlang két pattintott kőgyűttesének előzetes technológiai vizsgálata

A fent említett új kérdésfeltevésekre lehet példa a technológiai megközelítés. A pattintott kőgyűttesek²⁷ technológiai elemzése megköveteli, hogy ismerjük a vizsgált darabok egymáshoz való viszonyát.²⁸ A fenti dokumentációk lehetővé teszik számunkra, hogy térben és időben visszategyük eredeti helyükre mind a retusált eszközöket, mind a gyártási hulladékokat. Természetesen ennek a visszahelyezésnek a pontosságát korlátok közé szorítja az ásatási egységek mérete. Ezen megszorításokkal azonban alkalmazhatjuk a technológiai megközelítés vizsgálati módszereit:

- feltárni a Szeleta embereinek a hozzáállását a különböző nyersanyagokkal szemben,
- reprodukálni az általuk alkalmazott eszközkészítési rendszereket (*système de production*),
- azonosítani már ismert vagy még ismeretlen (sajátosan erre az iparra jellemző) pattintási technikákat és művelet sorokat (*chaîne opératoire*),
- megkeresni a törések és pattintási felületek egymáshoz illeszkedéseit (*raccord, remontage*)
- kimutatni traszológiai (használati nyom) vizsgálatokkal bizonyos jellegzetes típusok funkcióját,
- felismerni a barlangban végzett tevékenységeket.

Meggyőződésünk, hogy ezek a vizsgálatok nagymértékben gazdagítani fogják ismereteinket azon őskori emberek életéről, akik a Szeletában laktak vagy tartózkodtak.

Az elmondottak illusztrálására a továbbiakban szeretnénk bemutatni a revíziós program keretében végzett, technológiai jellegű vizsgálataink néhány eredményét. Arról a két pattintott kőgyűttestről van szó, amelyek a következő fejezet kiértékelésében a Moustérien I. és Moustérien II. kultúrákat képviselik. Nagyon jellegzetes nyersanyagból készültek: az egyik (MP1) egy vörösbarna színű, durvább szemcséjű porfirufata, a másik (MP2) pedig egy nagyon finom szövetű, leginkább barna színű, néha különböző színű sávokkal tarkított hidrokvarcit. Mindkettő helyi nyersanyag.

²⁵ Mester Zs., 1989, 1994.

²⁶ Ehelyütt is köszönetünket fejezzük ki dr. Kordos Lászlónak, az Országos Földtani Múzeum vezetőjének, hogy a gyűjteményben levő rajzokat felhasználhattuk.

²⁷ A pattintott kőgyűttes fogalma alatt kőnyersanyagból pattintással készült darabok összetartozó együttesét értjük, amelyben egyaránt lehetnek kész eszközök, nyers szilánkok vagy pengék, töredékek, sőt, gyártási hulladékok is. A fogalom a francia *ensemble lithique* terminusnak felel meg.

²⁸ Inizan M., Reduron-Ballinger, M. Roche, H. Tixier J., 1995.

Az MP2 jól ismert, megtalálható különböző telepeken és különböző korszakokban. Természetes előfordulása a barlangtól néhány kilométerre, a Miskolc belvárosában levő Avas hegyen található. Geológiai lelőhelyén ez a kőzet különböző vastagságú, vízszintes padok formájában van jelen. Ennek a nagyon jól pattintható kőnek az őskori kitermelését már sikerült kimutatni, sőt, még bányákat is tártak fel.²⁹

Az MP1 kevésbé ismert a régió őskorából. Leírásakor Kadić³⁰ megjegyzi, hogy ez a kőzet a barlang alatti Szinva-völgyben fekvő Hámor közvetlen környékén szálban van. Sajnos, egyelőre nem ismerjük ezeket a természetes előfordulásokat. A két helyi nyersanyag gyakorlatilag végig jelen van a barlang kitöltésének rétegsorában (2. ábra). A 3. és 4. rétegben játszanak jelentősebb szerepet. Mégis csak kivételesen fordulnak elő ugyanazon ásatási egységben. Vannak rétegek, amelyekben csupán az egyikük került napvilágra: az MP1 a 2. és 5., az MP2 a 3b rétegben. Ez utóbbi egy, a 3. rétegen belül megkülönböztetett tűzhelyréteg.³¹

Rétegek	MP1 nyersanyagú darabok száma	Leletek száma az érintett négy-szögekben	MP2 nyersanyagú darabok száma	Leletek száma az érintett négy-szögekben
6a	23	134	1	10
6	10	83	25	99
5	1	7		
4	33	79	56	134
3b			19	88
3	52	131	55	273
2	2	6		
Összesen	121	440	156	604

2. ábra. A két vizsgált nyersanyag sztratigráfiai eloszlása (Mester Zs.)

Topográfiai eloszlás szempontjából az MP1 mind a 3., mind a 4. rétegben a bejáratban a leggyakoribb. Ezzel szemben az MP2 csak a 3. és 3b rétegben gyakori a bejáratban, míg a 4. rétegben az előcsarnok DNY-i sarkában a legszámosabb.

Érdekes, hogy az MP1-ből készült darabok együttese az alkalmazott pattintási technikák tekintetében homogénnek tűnik. Nem lehet csoportokat elkülöníteni sem topográfiailag, sem sztratigráfiailag. A pengeelőállításnak (*débitage laminaire*) semmilyen jelét sem lehet felfedezni. A szilánkok gyakran szélesek, inkább vastos jellegűek, a talonok többsége sima. Az ősemberek valószínűleg a közvetlen ütés technikáját alkalmazták, főként kemény ütőt és olykor lágy ütőt használhattak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy még nem volt lehetőségünk kipróbálni ennek a nyersanyagnak a viselkedését experimentáció (kísérleti pattintás) keretében, tehát ezeket a következtetéseket feltevéseknek kell tekinteni.

Ami az MP2-ből készült darabok együttesét illeti, technologiailag eltérő csoportokat ismerhetünk fel. A pengeelőállítás határozottan jelen van a 4. rétegtől kezdve. Ugyanakkor vannak darabok, amelyek a Levallois-szilánkelőállítást idézik. A Levallois-magkövek csaknem teljesen hiányoznak, a ritkán előforduló darabokat más eszköztípus-sá alakították át. Levallois-pengékkal is találkozhatunk. Ezek a Levallois-jellegű darabok

²⁹ Simán K., 1979, 1986; Ringer Á., 1993b.

³⁰ Kadić O., 1915a 214–215

³¹ A 3. rétegen belüli felső fekete sáv, vö. 1. ábra.

az ásatási egységekben együtt vannak a pengeelőállítás tanújeleivel. Megjegyzendő, hogy az Avas egyik kovabányájában is tártak fel Levallois-eszközöket.³²

A vizsgált leletanyagban már sikerült találnunk néhány pattintási felület illeszkedést (*remontage*). A legérdekesebb az MPI anyagú, három szilánk illeszkedése. Egyrészt azért, mert azt sejteti, hogy ugyanazon nyersanyagtömb feldolgozása közepette az ősember esetleg többször is technikát váltottak (kemény ütőről lágy ütőre és viszont). Másrészt azért, mert a három közül utoljára leválasztott szilánkot a 6a rétegben találták, miközben a két másik a 4. rétegben feküdt, s mind a három más-más ásatási egységen belül. Valószínű tehát, hogy az eldobott magköveket később újra használatba vették.

A Szeleta-barlang 1999–2000. évi revíziós programjának eddigi eredményei

A Szeleta revíziós programja a barlang komplex archeo-, bio- és litosztratigráfiai újraértékelését tűzte ki célul, hazai és külföldi kutatók és intézmények bevonásával. A revízió egyik fontos célkitűzése a kitöltésből a korábbi ásatások során feltárt paleolitik leletek előkerülési helyének visszaazonosítása, s ez alapján egy modern technológiai-tipológiai és kulturális újraértékelése. Erre a barlang mintegy 2000 db őskőkori leletanyagának túlnyomó többségét szolgáltató Kadić–Hillebrand-féle 1906–1913 közötti ásatássorozat nyújt különösen kedvező lehetőséget.

A revíziós munka eddigi legfontosabb régészeti-őstörténeti eredménye az, hogy sikerült kimutatni, miszerint a Szeleta-barlang Kadić-féle 2–3–4–5–6–6a rétegeiben a Bábonyien-Szeletien típusú leletanyag mellett további középső- és felső-paleolitik kultúrák emlékei azonosíthatók. Ezeknek a dokumentációk segítségével való rétegenkénti, szintenkénti és barlangrészenkénti eloszlása, technológiai-tipológiai vizsgálata alapján a következőkben röviden jellemezzük ezeket és kronosztratigráfiájukat a mellékelt táblázaton mutatjuk be.

1. Bábonyien-Szeletien techno-tipokomplex

Jellemző a helyi üveges kvarcporfir nyersanyag dominanciája. A levéleszközök nagy része a kavicsnyersanyag sajátos feldarabolásával nyert plakettekből készült. Az alkalmazott bifaciális technika a *wechselseitig gleichgerichtete Kantenbearbeitung* és a Bábonyien retusálás. A levéleszközök, a kések és levélhegyek körvonala a lándzsahegy alakú szakócákra emlékeztet. A bázis gyakran nyelezett. A keresztmetszet plano-konvex vagy aszimmetrikus, négyszögletű. A felszíni retusálás sajátossága, hogy mély és nagy negatívok váltakoznak sekély, szubparalel és paralel negatívokkal. A negatívok felszíne nem hullámos.

a) Bábonyien

Rétegtani megoszlása a 2. sötétbarna rétegtől a 3. réteg közepéig terjed (előcsarnok, B szektor VI. szint). Legfontosabb típusok: Bábony típusú kés, plano-konvex levélhegy, háromszög alakú *à base à dos* szakóca, Prodnik jellegű kés, bifaciális transzverzális kaparó.

³² Ringer Á., 1993b: 78.

Réteg	Kor	Paleolit iparok										
Kadić O. 1915	klímaszakaszok	14C	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
6-6a	hidegmaximum Tursac	22 200 ±200 >25 200										
5	meghatározatlan	—										
4	Arcy-Stillfried B	—										
3	meghatározatlan Eem 5c-a?	32 580 ±420 >41 700										
2	Eem 5e?	—										
1	?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

3. ábra. A Szeleta-barlang Ringer Á. által kidolgozott kronoztratigráfiája.
Paleolitikus iparok: 1–5 - Bábonyien-Szeletien komplex; 1 - Bábonyien, 2 - Korai Szeletien,
3 - Fejlett Szeletien, 4 - Aurignacien elemek, 5 - Gravettien elemek, 6 - Jankovichien típusok,
7 - Taubachien, 8 - Moustérien I, 9 - Moustérien II, 10 - Bükki Aurignacien I.

b) Korai-Szeletai

Sztratigráfiailag a 3. réteg közepétől e réteg tetejéig jelentkeznek. Üveges kvarcporfir levéleszközök mellett aurignacoid elemek és korán megjelenő tompított hátú pengék jellemzik. A laminarizáció aránya növekszik.

c) Fejlett-Szeletai

Rétegtanilag a 4–5–6. és 6a rétegekhez kötődik. Az üveges kvarcporfir levéleszközök mellett aurignacien elemek és gravettien típusok jellemzik. A laminarizáció egyértelműen felső-paleolit jellegű. A származást jól jelzik a Bábonyien reminiscenciák, a valódi levélhegyek mellett található Bábony típusú kések, s a Bábonyienben már jelen lévő levélkaparók. A levéleszközök egy része pengéből készült.

2. Taubachien

Sztratigráfiai helyzete a 2. réteg XIV–XVIII. szintjétől a világosbarna, 3. réteg közepéig terjed. Az előcsarnok B szektorában ez a VI. szintet jelenti.

Nyersanyaga hidrokvarcit, kvarcit, üveges kvarcporfir és vörös porfir. A technika clactonien. Jellegzetesek az egyoldalú soros vagy alternáló retussal kidolgozott egyszerű kaparók, *encoche*-ok és *denticulé*-k.

3. Moustérien I.

Ez az eddig még el nem különített ipar a 2. rétegben talán már megjelenik, de gyakorivá csak a 3. réteg VI. szintjétől válik. Innen azután egészen a legfelső 6. és 6a. réteg szintjéig kimutatható.

Jellemző a vörös porfir nyersanyag dominanciája. A technika egészen specifikus levallóid jellegű. Az eszközök általában olyan *déjeté* szilánkokból készültek, amelyek szélessége hozzávetőleg kétszerese a hosszúságának. Az élkidolgozás egyszerű soros vagy alternáló retussal történt. Előfordulnak moustérien hegyek és fogazott eszközök.

4. Moustérien II.

Rétegtani pozíciója a 2. rétegtől a 6. és a 6a rétegeig terjed. Különösen gyakori a kitöltés V. és IV. szintjében.

Uralkodó nyersanyaga a Miskolc-Avas-Tűzköves egyik hidrokvarcit változata. Megfigyelhetően kedvelt volt a kovagumók használata. Technológiailag jellemző, hogy a kiindulási nyersanyagból szabálytalan magköveket alakítottak ki, amelyeken váltakozva képeztek ki leütési felszínt. A végeredményként visszamaradó egészen kis méretű magkőmaradványokat eszközzé transzformálták.

Az eszközök kidolgozása általában egyszerű soros retussal történt. Különböző kaparók és fogazott eszközök mellett felső-paleolit jellegű vakarók, vésők és fűrók is előfordulnak.

5. Jankovichien

Jelenlétére Ringer Á. már 1983-ban felhívta a figyelmet.³³ Legfiatalabb előfordulását az 5. rétegből Mester Zs. mutatta ki.

Sztratigráfiaiilag a 2. rétegtől az 5. rétegeig szórványosan bár, de végigkísérik a Bábonyien-Szeletien bifaciális típusokat a radiolaritból vagy tűzkőből készült plano-konvex, jellegzetes Jankovichien levéleszközök, illetve apró szakócák, *Fäustel*-ek.

A barlang aurignacien és gravettien elemeinek vizsgálata, kulturális besorolása egyelőre folyamatban van. Kétségtelen azonban, hogy a Korai- és Fejlett-Szeletai kisé-rőipara aurignaco-gravettien karakterű. A Gravettien-kultúrára jellemző tompított hátú pengék jelenlétét a 3. réteg IV. és VI. szintjéből Mester Zs. és Ringer Á. mutatta ki. Koruk bizonyosan idősebb, mint 32 ezer év B. P.

A mellékelt táblázatban (3. ábra) feltüntetett ¹⁴C koradatok egy része még az 1960-as évekből származik, más része a 2000. évben készült, Brian Adams-nek, az Illi-nois Egyetem munkatársának közreműködésével. Ezekért ezúttal is szeretnénk köszönetet mondani neki.

Mint ismeretes, a Bükki-Szeletien első radiometrikus korhatározását Vértes L. készítette az 1966-os bejárati és előcsarnoki szelvényeiből vett állatcsontmintákból. Ezeket előbb önállóan, majd munkatársaival közösen publikálta.³⁴ Ez eredetileg mindössze két ¹⁴C koradatot jelentett.

A bejárati szelvényből vett minta 32 580±420 év B.P., a fő- és oldalág találkozási pontján felvett belső szelvényben eredetileg >41 700 év B.P. volt.

Ringer Á. 1989-es ásatásán derült ki, hogy Vértes L. első koradata nem vonatkozhat a Fejlett-Szeletienre, mert ásatási szelvényében csak korai-szeletai rétegeket tárhatott fel.³⁵

Vértes L. >41 700 év B.P. adata pedig később Gábori M. és Gábori-Csánk V. munkáiban³⁶ hibásan 41 700 év B.P.-ként szerepelt, azt a látszatot kelteve, mintha itt a Korai-Szeletien egy „abszolút pontos” korhatározási eredményéről lenne szó.

Ringer Á. 1993-ban Északkelet-Magyarország Felső-pleisztocén kronosztratigráfiájáról készített értekezésében foglalkozott a Szeleta-barlang kitöltésének rétegtani újraértékelésével. Ekkor a barlang 2. rétegét az utolsó interglaciálisra, az Eem optimuma

³³ Ringer Á., 1983: 126.

³⁴ Vértes L., 1967; Geyh et al. 1969.

³⁵ Ringer Á., 1993a; Ringer et al 1995.

³⁶ Gábori M.–Csánk V., 1970.

közelébe, a 4. réteget pedig az Arcy-Stillfried interglaciálisra helyezte. Eszerint a Fejlett-Szeletien lényegében a Felső-Pleniglaciálisra datálódik.

Ezt erősíti meg a 6a rétegen nyert 22 ezer év körüli ^{14}C koradat is. A 4. rétegre javasolt Arcy-Stillfried interstadiális kort igazolni látszik, hogy a közvetlen felőle vett ^{14}C minta kora >25 200 év B.P., fekvője pedig a már ismert 32 580±420 év B.P.

KONKLÚZIÓ

A Szeleta-barlang 1999–2001 közötti archeo-, bio- és litosztratigráfiai revíziós programjának első évében a barlang leggazdagabb leletanyagot szolgáltatató – 1906-tól 1913-ig végzett folyamatos feltárása – artefaktjainak vizsgálata egészen új kép kialakítását eredményezte. Mint ahogyan ez logikusan várható is volt, kiderült, hogy a nagy méretű, D felé nyíló, rendkívül kedvező fekvésű barlangban a középső- és felső-paleolitikumban nem csak a Bükki-Szeletien-kultúra népe telepedett meg ismételten.

A Bábonyien-Szeletien techno-tipokomplex legidősebb leletanyaga mellett már a Kadić-féle 2. rétegben jelen vannak a Jankovichien- és a Taubachien-kultúra emlékei is. De valószínűleg már itt feltűnik a Moustérien I. és II. A Bábonyien és Taubachien az eddigi vizsgálatok szerint a világosbarna 3. réteg VI. szintjéig jelentkezik. A bábonyien elemek azonban a Korai-Szeletai végéig, sőt a Fejlett-Szeletaiban is folyamatosan megtalálhatók. A Jankovichien a Fejlett-Szeletai vörösesbarna 5. rétegeig (II–III. szint) kíséri a Bábonyien techno-tipokomplexet. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a dunántúli központú kultúra Gábori–Csánk³⁷ véleményével szemben 35 ezer év B.P.-től jóval fiatalabban felfut a Felső-paleolitikumban.

A Moustérien I. a Korai-Szeletai világosbarna rétegének VI. és V. szintjében a leggyakoribb, de nyomai még a Fejlett-Szeletai világosszürke és sárga rétegében (6–6a) a legfiatalabb II. és I. szintben is kimutathatók, 26–22 ezer év B.P. körül. Nagyjából ugyanez a helyzet a Moustérien II-vel is. Ez már a Korai-Szeletai világosbarna rétegének VIII. szintjétől gyakoribbá válik, de még a fiatalabb Felső-paleolitikum szintekben, a 3. réteg tetején és a 4. sötétszürke rétegben is nagy gyakoriságot mutat. Sőt, jelenléte a Fejlett-Szeletien szintjében is adatható.

A fentiek arra hívják fel a figyelmet, hogy a Bükk hegység K-i felén, a Szeleta-barlang környékén a középső- és felső-paleolitikum idején az eddig ismertnél több kultúra élt és fejlődött egymás mellett. A középső-paleolitikum pedig egészen késői Felső-paleolitikus korú továbbélést mutat.

A Szeleta világosbarna 3. rétegének felső szintjében nem zárható ki egy bükki típusú Aurignacien I. betelepülés.

Az aurignacien elemek, amelyek a Bükki-Szeletien kísézőiparához is tartoznak, részletes vizsgálata azonban még további munkákat kíván.

Kétségtelen, az ún. Fejlett-Szeletien levéleszközök már a barlang III. szintjében, a vörösesbarna rétegben egyértelműen jelen vannak.

Nyersanyagukat, vastagságukat, technológiai-tipológiai sajátosságaikat tekintve a korai-szeletai 3. réteg levéleszközeinek egy jelentős része ezek genetikusan előképének határozható meg, noha ezek különböző mértékben „conçassé”-k. A Fejlett-Szeletait kíséző aurignacien és gravettien elemek már a 3. rétegben jelen vannak. A Gravettien jellegű tompított hátú pengék meglepően idős szintből kimutathatók. Egy tipikus darab a főfolyosó végén a világosbarna réteg IV. szintjéből került elő. Kevésbé tipikus tompított

³⁷ Gábori M.–Csánk V., 1993.

darab pedig már ugyanennek a korai-szeletai világosbarna rétegnek a VI. szintjéből adatolható az előcsarnok B szektorában.³⁸

IRODALOM

Gábori M.,

1964 A késői paleolitikum Magyarországon. 85. Akadémiai Kiadó, Budapest

1984 A régibb kőkor Magyarországon. In: *Bartha A.* (szerk.): Magyarország története I/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. 69–115. Akadémiai Kiadó, Budapest

Gábori–Csánk, V.,

1970 C-14 dates of the Hungarian Palaeolithic. *Acta Archaeologica Acad. Sci. Hung.*, 22. 3–11.

1983 La grotte Remete „Felső” (Supérieure) et le „Szélétien de Transdanubie”. *Acta Archaeologica Acad. Sci. Hung.*, 35. 249–285.

1993 Le Jankovichien. Une civilisation paléolithique en Hongrie. ERAUL 53, Liège, 198.

Geyh M. A., Schweitzer F., Vértes L., Vogel J. C.,

1969 A magyarországi würmi eljegesedés új kronológiai adatai. *Földrajzi Értesítő*, 18: 1. 5–18.

Hillebrand J.,

1935 Die ältere Steinzeit Ungarns. *Archaeologia hungarica XVII.*, Magyar Történeti Múzeum, Budapest, 41.

Inizan M.-L., Reduron-Ballinger M., Roche H., Tixier J.

1995 Technologie de la pierre taillée. *Préhistoire de la Pierre Taillée*, Tome 4, CREP, Meudon, 199.

Kadić O.,

1914 A barlangok kutatásáról. *Barlangkutatás*, II: 3, p. 124–132.

1915a A Szeleta-barlang kutatásának eredményei. *A Magyar kir. Földtani Intézet Évkönyve*, XXIII: 4. 151–278.

1915b A barlangok kubikoló és fogásos ásatásáról. *Barlangkutatás*, III: 2. 92–94.

1934 A jégkor embere Magyarországon. *Der Mensch zur Eiszeit in Ungarn*. A Magyar kir. Földtani Intézet Évkönyve, XXX: 1. 3–147.

Mester Zs.,

1989 A Subalyuk-barlang középső paleolitikus iparainak újraértékelése. (La réévaluation des industries du Paléolithique moyen de la grotte Subalyuk.) *Folia Archaeologica XL*: 11–35.

³⁸ A tanulmány az FKFP 044/1999 kutatási program keretében jelent meg. Mester Zs. tanulmánya a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

- 1990 La transition vers le Paléolithique supérieur des industries moustériennes de la montagne de Bükk (Hongrie). In: C. Farizy (dir.): Paléolithique moyen récent et Paléolithique supérieur ancien en Europe. Actes du Colloque international de Nemours, 9–11 Mai 1988. Mémoires du Musée de Préhistoire d'Ile-de-France, n° 3. 111–113.
- 1994 A bükki moustérien revíziója. Kandidátusi értekezés, 131. Budapest
- Ringer Á.,*
- 1983 Bábonyien. Eine mittelpaläolithische Blattwerkzeugindustrie in Nordostungarn. Dissertationes Archaeologicae Ser. II. No. 11, Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Intézete, Budapest, 158.
- 1989 L'origine du Szélétien de Bükk en Hongrie et son évolution vers le Paléolithique supérieur. Anthropologie (Brno) 28: 2–3. 223–229.
- 1990 Le Szélétien dans le Bükk Hongrie. Chronologie, origine et transition vers le Paléolithique supérieur. In: C. Farizy (dir.): Paléolithique moyen récent et Paléolithique supérieur ancien en Europe. Actes du Colloque international de Nemours, 9–11 Mai 1988. Mémoires du Musée de Préhistoire d'Ile-de-France, n° 3. 111–113.
- 1993a Északkelet-magyarországi geomorfológiai szintek és régészeti adataik. Felső-pleisztocén folyóteraszok, löszök és barlangi üledékek kronoztratigráfiai rendszere. Kandidátusi értekezés, 163. Miskolc
- 1993b Az Avas betelepültsége az őskortól az újabb kőkorig. In: *Dobrossy I.* (szerk.): A miskolci Avas. 69–80. Herman Ottó Múzeum–Borsodi Nyomda Kft., Miskolc
- 1995 Les industries à pièces foliacées en Europe centrale. In: Les industries à pointes foliacées d'Europe centrale. Actes du Colloque de Miskolc, 10–15 septembre 1991. Paléo - Supplément N° 1, Juin 1995, 15–18.
- Ringer Á., Kordos L., Krolopp E.,*
- 1995 Le complex Bábonyien-Szélétien. In: Les industries à pointes foliacées d'Europe centrale. Actes du Colloque de Miskolc, 10-15 septembre 1991. Paléo - Supplément N° 1, Juin 1995. 27–30.
- Simán K.,*
- 1979 Kovabánya az Avason. (Silexgrube am Avasberg.) 87–102. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
- 1986 Limnic quartzite mines in Northeast-Hungary. In: *T. Biró K.* (szerk.): Őskori kovabányászat és kőszköznyersanyag-azonosítás a Kárpát-medencében. Nemzetközi konferencia Budapest–Sümege, 1986. május 20–22. KMI, Budapest. 249–260.
- 1990 Considerations on the „Szeletian Unity”. In: J.K. Kozłowski (éd.): Feuilles de pierre. Les industries à pointes foliacées du Paléolithique supérieur européen. ERAUL 42, Liège, 189–198.
- 1995 La grotte Szeleta et le Szélétien. In: Les industries à pointes foliacées d'Europe centrale. Actes du Colloque de Miskolc, 10–15 septembre 1991. Paléo - Supplément N° 1, Juin 1995. 37–43.
- Svoboda J., Simán K.,*
- 1989 The Middle-Upper Paleolithic Transition in Southeastern Central Europe (Czechoslovakia and Hungary). Journal of World Prehistory, vol. 3, Nr. 3. 283–322.

Vértes L.,

1965 Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. 385. Akadémiai Kiadó, Budapest

1967 Munkaértekezlet a Szeleta-kultúra kérdéseiről. Magyar Tudományos Akadémia II. Osztály Közleményei, 15. 301–311.

DIE ERGEBNISSE DER REVISION DER SZELETA-HÖHLE IN DEN JAHREN 1999–2000.

La grotte Szeleta constitue l'un des plus grands et plus importants gisements sous grotte du Paléolithique de Hongrie. Elle a été fouillée à plusieurs reprises à partir de 1906 et les investigations y continuent de nos jours aussi.

En 1999, un projet de recherche de trois années a été lancé, ayant pour l'objectif la réévaluation du gisement du point de vue archéo-, bio- et lithostratigraphique, ainsi que la datation radiométrique moderne de la séquence stratigraphique.

Dans le présent article, nous esquissons les premiers résultats de la recherche en cours.

Árpád Ringer–Zsolt Mester